

REALITY CRISIS IN CONTEMPORARY POLITICAL-MILITARY CONDITIONS

RZECZYWISTOŚĆ KRYZYSU WE WSPÓŁCZESNYCH UWARUNKOWANIACH POLITYCZNO-MILITARNYCH

ABSTRACT

The article attempts to define the meaning and nature of the crisis in general. The author discusses the problems associated with the duality of this issue – static and dynamism of this phenomenon. In this article the essence, classification, recognition and definitional identity crisis in the social sciences. The crisis mainly includes aspects of political, military, economic, psychological, ecological, social and even humanitarian. Mankind from the beginning of its existence has to deal with the crisis.

They are called random events, personal setbacks and failures in life. Everyone's life is marked by constant changes in the aftermath of critical events. We live in an environment uncertain environment, where in addition to the positive and negative also occur, causing the internal state of imbalance. In addition to the factors, the author focused his attention on a particular type of crisis – the crisis of the political-military, which includes a political crisis linked to the armed conflict, carried below the threshold of war. The crisis is part of our lives, affects all of us, what is important is the expected and even desirable. It requires us to change and take on new challenges and tasks. On the other hand, crises trigger social awareness conservative attitudes, often giving up, even extreme criticism of reality, instead of searching for solutions of difficult situations, other than those to which we are accustomed.

STRESZCZENIE

W artykule podjęto próbę zdefiniowania pojęcia i istoty kryzysu w ogólnym ujęciu. Autor porusza problematykę związaną z dualizmem tego zagadnienia, jakim jest statyczność i dynamiczność tego zjawiska. W omawianym artykule przedstawiono istotę, podział, ujęcia definicyjne oraz tożsamość kryzysu w naukach społecznych. Kryzys obejmuje przede wszystkim aspekty polityczne, militarne, ekonomiczne, psychologiczne, ekologiczne, społeczne czy nawet humanitarne. Ludzkość od początków swego istnienia ma do czynienia z sytuacjami kryzysowymi. Są one wywoływane zdarzeniami losowymi, niepowodzeniami osobistymi oraz porażkami życiowymi. Życie każdego człowieka naznaczone jest ciągłymi zmianami w następstwie krytycznych wydarzeń. Żyjemy w otoczeniu, środowisku niepewnym, gdzie obok wartości pozytywnych następują również i negatywne, powodujące stan wewnętrznej nierównowagi. Oprócz przedstawionych czynników, autor skoncentrował swoją uwagę na szczególnym rodzaju kryzysu – kryzysie polityczno-militarnym, który obejmuje kryzys polityczny połączony z konfliktem zbrojnym, realizowanym poniżej progu wojny. Kryzys jest częścią naszego życia, dotyczy nas wszystkich, co ważne, jest spodziewany, a nawet pożądaný. Wymaga od nas zmian i podejmowania nowych wyzwań i zadań. To z jednej strony, z drugiej – sytuacje kryzysowe wywołują w świadomości społecznej kształtowanie postaw zachowawczych, często rezygnację, a nawet skrajny krytycyzm rzeczywistości, zamiast poszukiwania rozwiązań sytuacji trudnych, innych niż te, do których jesteśmy przyzwyczajeni.

KEYWORDS: *crisis, crisis situation, social crisis, political crisis, military crisis, war, armed conflicts*

SŁOWA KLUCZOWE: *kryzys, sytuacja kryzysowa, kryzys społeczny, kryzys polityczny, kryzys militarny, wojna, konflikt zbrojny*

WPROWADZENIE

Artykuł nawiązuje do treści wystąpienia, które miało miejsce podczas konferencji naukowej nt. „Kryzys a postęp w życiu społeczno-kulturowym, politycznym i gospodarczym Europy XXI wieku”, która odbyła się 17 lutego 2016 r. w Wyższej Szkole Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi w Józefowie.

Słowo „kryzys” wydaje się być aktualnie jednym z najczęściej używanych pojęć. Być może jest tak, gdyż codzienność dostarcza wielu okazji do tego, by sądzić, że czasy, w których żyjemy są rzeczywiście czasem kryzysowym. Wystarczy jakakolwiek interakcja z jakimkolwiek środkiem „masowego przekazu”

by zostać skonfrontowanym z takim czy innym zdarzeniem, które zasługuje na miano kryzysowego. Możliwe jest to dlatego, że w naszej, polskiej rzeczywistości nie obowiązuje już od kilku lat swoiste embargo na informację o ludzkiej biedzie, cierpieniu, patologii.

Wielce prawdopodobne jest to, iż trudna, kryzysowa realność spotyka się z jakimś rodzajem „mody” na słowo, na takie spostrzeżenie świata, na szczególnie wrażliwość na określone obszary społecznego cierpienia.

W ogólnym rozumieniu kryzys oznacza na ogół sytuację, która istnieje w danym momencie bądź może się pojawić. Kryzysem jest w tym ujęciu zarówno wojna, jak i sytuacja stresowa wynikająca z problemów naszego codziennego życia. Wielowymiarowość znaczenia tego pojęcia nie ułatwia prowadzenia szczegółowych analiz. W pojawiających się ostatnio publikacjach poświęconych reagowaniu kryzysowemu, czy też sytuacjom kryzysowym, trudno znaleźć zdefiniowane pojęcie kryzysu. Można zaobserwować, że używanie tego terminu to przejaw zapotrzebowania i mody na nieprecyzyjne przedstawianie różnych sytuacji, pojawiających się w obszarze bezpieczeństwa zewnętrznego i wewnętrznego państwa (Paździorek, Polak, 2011, s. 57).

W języku potocznym kryzys służy określaniu różnych sytuacji, których wspólnym mianownikiem jest aspekt zagrożenia. Tak więc mówi się o kryzysie wartości, kryzysie rodziny, kryzysie finansów publicznych, kryzysie terroryzmu, kryzysie w stosunkach między Palestyńczykami a Żydami, kryzysie takiej czy innej tożsamości.

Tutaj – w przeciwieństwie do oryginalnego, greckiego desygnatu pojęcia – wyraźnie pojawia się jego pejoratywna konotacja zagrożenia.

Obserwacje społeczeństw prowadzą do wniosku, że mamy do czynienia z różnymi rodzajami kryzysów oraz ich skutków. Kryzysy różnią się okresem pojawiania, trwania – mogą być nagle i narastające stopniowo, mieć przebieg krótki i burzliwy, bądź pełzający i trudny do wygaszenia w krótkim czasie. Mogą obejmować swym zasięgiem wiele krajów, pojedyncze państwa, organizacje gospodarcze, grupy społeczne lub jednostki. Zawsze niosą ze sobą ryzyko, które odczuwane jest jako potencjalne zagrożenie, o stopniu zależnym od stawki, tj. co można zyskać lub stracić, oraz stopniu niepewności, jaki towarzyszy tej swoistej grze. W zależności od tego, jakie sfery życia ogarnia kryzys i jakie są możliwości jego zwalczania, może być

bardziej lub mniej dotkliwy, tj. w mniejszym lub większym stopniu odczuwany przez jednostki, grupy, społeczeństwa, jako coś złego (Wawrzyniak, 1995, s. 11).

Próby uściślenia pojęcia kryzysu związane są z dyscyplinami naukowymi zajmującymi się kryzysem. Są odzwierciedleniem przyjmowanych przez te nauki ograniczonych aspektów poznawczych i funkcjonują raczej jako zbiory opisów i wyjaśnień dotyczących zjawisk, które uznane zostały przez badaczy za zjawiska kryzysowe, przy czym w dalszym ciągu przyporządkowanie danego zjawiska do kategorii kryzysu dyktowane jest bardziej wolą i intuicją badającego aniżeli wcześniej poczynionymi stosownymi ustaleniami teoretycznymi. Można zadać wręcz pytanie, czy jest coś takiego, jak teoria kryzysu lub nawet teorie kryzysu (Wawrzyniak, 1995, s. 18).

KRYZYS – POJĘCIE I ISTOTA ZJAWISKA

W literaturze przedmiotu spotykamy kryzysy organizacji postrzeganych jako podmioty gospodarcze, kryzysy polityczne systemu władzy sprawowanej w państwie, kryzysy różnorodnych przedsięwzięć prowadzonych na wszystkich płaszczyznach społecznej i państwowej działalności (np.: ekonomicznej, naukowej, organizacyjnej, socjalnej, oświatowej) czy wreszcie kryzysy w stosunkach między państwami lub blokami państw. Stosunki międzynarodowe są tą właśnie dziedziną, w której najwyraźniej chyba widać dowolność, z jaką konflikty społeczne i napięcia o różnej dynamice i różnej skali określane są mianem kryzysu (Rutkowski, Kasprzewski, 1996, s. 26).

W opublikowanym w roku 1944 na łamach „American Journal of Psychiatry” artykule pt. *Symptomatology and Management of Acute Grief* E. Lindemann podzielił się swymi doświadczeniami z bliskimi ofiar tragicznego pożaru w jednym z bostońskich klubów, który rok wcześniej pochłonął 500 osób. W tej i innych pracach, Lindemann zaproponował nowe rozumienie kryzysu, zachęcając do innego spojrzenia na doświadczenie osób przeżywających kryzys ostrej żałoby i promując pierwsze formy pomocy dla nich – interwencji kryzysowej. To, co wydaje się być najistotniejsze w jego konstatacjach, to, oprócz dyrektyw praktycznych, zredefiniowanie normalności przeżywanego doświadczenia w obliczu skrajnie urazowej sytuacji. Przyglądając się procesowi doświadczania tragedii utraty najbliższych osób u wielu

swoich klientów (pacjentów), stwierdził, że istnieje pewien wspólny wzorzec przeżywania. Uznał więc, że jest to normalna ludzka reakcja na niecodzienne, skrajnie urazowe doświadczenie.

Od tego czasu wielu badaczy i praktyków pomagania wносиło swój wkład do rozumienia rzeczywistości kryzysu i coraz precyzyjniejszego, trafniejszego jego zdefiniowania.

G. Caplan, uważany za kontynuatora prac Lindemanna, w swoich publikacjach wskazywał na takie aspekty definicji kryzysu, jak: przeszkoda na drodze do ważnych celów życiowych, jej nieusuwalność za pomocą zwyczajowo stosowanych sposobów radzenia sobie z trudnościami, towarzyszący temu okres dezorganizacji, czasowe załamanie, poronne, bezskuteczne wysiłki podejmowane dla przezwyciężenia trudności. Pisał też, że kryzysy wynikają z przeszkód na drodze do życiowo ważnych celów, o których ludzie sądzą, że nie są w stanie ich przezwyciężyć za pomocą zwyczajowych wyborów i zachowań (Caplan, 1964, s. 40).

Podobny pogląd głosili R. Carkhuff i B. Berenson w *Beyond counseling and therapy* pisząc, że kryzysy są tym, czym są dlatego, że ludzie nie znają żadnych reakcji, za pomocą których mogliby poradzić sobie z trudną sytuacją (Carkhuff, Berenson, 1977, s. 165).

Na inne istotne aspekty w definiowaniu kryzysu zwraca uwagę G. Belkin, według którego kryzys identyfikuje osobiste trudności lub sytuacje, które odbierają ludziom zdolność działania i uniemożliwiają świadome kontrolowanie własnego życia (Belkin, 1984, s. 424).

Znany, również w Polsce, praktyk pomagania psychologicznego L.M. Brammer w jednej ze swoich prac pisze, iż kryzys jest stanem dezorganizacji, w którym człowiek staje w obliczu zniweczenia ważnych celów życiowych lub głębokiego zaburzenia swojego cyklu życiowego i metod radzenia sobie z czynnikami stresującymi. Termin „kryzys” odnosi się zazwyczaj do poczucia lęku, szoku i trudności przeżywanych w związku z zaburzeniem, a nie do samego zaburzenia (Brammer, 1985, s. 94).

Zasadny wydaje się być fakt, że kryzys jest odczuwaniem lub doświadczaniem wydarzenia bądź sytuacji jako trudności nie do zniesienia, wyczerpującej zasoby wytrzymałości i naruszającej mechanizmy radzenia sobie z trudnościami. Jeżeli osoba będąca w kryzysie nie otrzyma wsparcia, może się to stać przyczyną poważnych zaburzeń afektywnych, behawioralnych i poznawczych.

Poddając refleksji przytoczone wyżej definicje kryzysu, można dostrzec – pomimo wyraźnego ich zróżnicowania w rozłożeniu akcentów na poszczególne aspekty kryzysowego funkcjonowania człowieka – pewien istotny rys wspólny, dostrzeganą przez wszystkich badaczy kryzysu jego ważną, podstawową cechę.

Wszyscy mówią o dwóch elementach rzeczywistości kryzysu: wydarzeniu lub sytuacji oraz odpowiedzi, reakcji (czy to poznawczej, czy emocjonalnej) na nią. Wszyscy też zgodni są co do tego, że istota kryzysu leży nie w urazowym wydarzeniu czy trudnej sytuacji, ale w subiektywnej reakcji jednostki. Subiektywnej reakcji wyrażającej się w specyficznym spostrzeganiu (aspekt poznawczy) czy emocjonalnym, uczuciowym reagowaniu (aspekt afektywny), stanowiących bazę kryzysowych zachowań.

Analizując historyczne przykłady, można zauważyć, iż kryzys jest zjawiskiem związanym przede wszystkim z funkcjonowaniem i rozpadem (lub radykalną zmianą) organizmów narodowych i tworzonych przez nie struktur (państw), a więc podstawowej sfery ludzkich działań zorganizowanych.

Grecka etymologia kryzysu wywodzi się od czasownika *krinein*, który oznacza rozdzielać, odsiewać, rozstrzygać, decydować, sądzić, zaś pochodzący od niego rzeczownik *krisis* to wybór, rozstrzygnięcie (Wielka Encyklopedia Powszechna, 1968, s. 237). Zgodnie z cytowaną definicją, kryzys to: nagłe, gwałtowne przesilenie się choroby z charakterystycznym, szybkim spadkiem gorączki i ustąpieniem innych objawów chorobowych (Wielka Encyklopedia Powszechna, 1968, s. 526). Rdzeń słowa „kryzys” w języku greckim pochodzi prawdopodobnie od dwóch podobnych słów: *krisis* – rozróżnienie lub decyzja oraz *krinein* – badać oraz decydować (Dobry, 1957, s. 268). Kryzys to moment, okres przełomu, przesilenie, decydujący zwrot, okres załamania gospodarczego. Późnolaciński *criterium* – miernik (Kopaliński, 1975, s. 539). Czy zatem te dwa rozumienia „kryzysu” są ze sobą sprzeczne, czy może stanowią dwa różne, choć dopełniające się wzajemnie aspekty?

W przedstawionych definicjach kryzys utożsamiany jest ze zjawiskiem dość nieoczekiwanym, silnym, zmieniającym dotychczasowy stan rzeczy i zjawisk w kierunku nieoczekiwanym i niepożądanym. W pierwotnym zatem, i zdecydowanie najbardziej rozpowszechnionym, znaczeniu, kryzys jest momentem

(przesileniem, przełomem, punktem zwrotnym) najbardziej zagrażającym człowiekowi w dotyczącej go sytuacji i jest to sytuacja najmniej korzystna spośród zaistniałych dotychczas (Rutkowski, Kasprzewski, 1996, s. 42).

Jeśli chodzi o pojęcie kryzysu bezpośrednio związanego z konkretną sferą ludzkiej działalności (w tym kryzysu ekonomicznego), interpretuje się je nie jako moment, punkt zwrotny, a pewien przedział czasowy o dość płynnych i nieostrych granicach, mogących charakteryzować się różnym natężeniem oddziaływania czynników kryzysu i różnymi ich efektami. Kryzys to sformułowany stan napięć i konfliktów społecznych, który dezorganizuje rozwój (społeczny) i zmusza do ujmowania tego rozwoju w kategoriach skokowych i radykalnych zmian jakościowych (Encyklopedia Powszechna, 1984, s. 630).

Dokonując porównania haseł encyklopedycznych i słownikowych, można wysnuć generalne wnioski (Rutkowski, Kasprzewski, 1996, s. 47):

- kryzys zawsze oznacza przełom między dwiema jakościowo różnymi fazami jakiegoś procesu,
- kryzys może być mniej lub bardziej dotkliwy, mieć różny zakres, czas trwania, ale zawsze kończy dotychczasowy sposób działania czy rozwoju sytuacji,
- kryzys jednocześnie rozpoczyna nowy etap działania czy rozwoju sytuacji,
- kryzys nie jest zjawiskiem jednoznacznie negatywnym, może być on szansą rozwoju danego systemu, gdyż nasilając zagrożenia i uciążliwość, zmusza ludzi do wprowadzania zmian (Wawrzyniak, 1995, s. 11).

C. Rutkowski oraz A. Kasprzewski zwracają uwagę na fakt, że ewolucja w postrzeganiu istoty kryzysu ma niebagatelne znaczenie. Jeśli kryzys jest nagłym i nieoczekiwanym zwrotem w historii jakiegoś zjawiska czy zdarzenia, to można co najwyżej pokusić się o określenie prawdopodobieństwa jego występowania (i stwierdzić, że prawdopodobieństwo takie istnieje). Jeśli natomiast jest procesem (np. jedną z faz cyklu koniunkturalnego), albo też skutkiem (stanem) procesu, który ma swe źródła i niezaprzeczone przyczyny tkwiące choćby w sprzecznościach występujących w stosunkach produkcji określonej formacji społeczno-politycznej, to może być: prognozowany, rozpoznawany, identyfikowany, analizowany i oceniany, a wedle uzyskanych ocen i prognoz mogą być podejmowane odpowiednie przedsięwzięcia zaradcze (Wawrzyniak, 1995, s. 48).

Istotę różnicy obu ujęć autorzy wskazują w:

- ujęciu pierwszym – kryzysem nie można sterować, nie można mu zaradzić ani przeciwdziałać, nie można regulować ani organizacji ani jej relacji z otoczeniem, można go oczekiwać i przetrwać lub nie,
- ujęciu drugim – kryzys, jak każdy inny proces zachodzący w organizacji i jej otoczeniu, może podlegać świadomemu i celowemu przeciwdziałaniu (co potwierdza burzliwy rozwój tzw. zarządzania kryzysami) (Rutkowski, Kasprzewski, 1996, s. 47).

Autorzy podkreślają, że czynniki powodujące powstanie sytuacji kryzysowej należą do kategorii zjawisk mierzalnych, dających się odpowiednio rozpoznać, zmierzyć i opisać. W teorii kryzysu (w ujęciu ogólnym) rozważanym układem (systemem) jest organizm, instytucja, organizacja, a w tym społeczeństwo (system polityczny, społeczny, ekonomiczny itp.). W sensie przedmiotowym, kryzys jest zerwaniem istniejącego układu (systemu), polegającym na zmianie struktury lub funkcji albo obu elementów łącznie. Zjawisko zerwania układu (systemu) jest rozległe w czasie i realizowane w określonych warunkach funkcjonowania układu (systemu): od stabilności – przez niestabilność – do stabilności o jakościowo innych własnościach, czyli sytuację kryzysową (Wróblewski, 1996, s. 9).

Przez termin „sytuacja kryzysowa” rozumie się zespół okoliczności zewnętrznych i wewnętrznych wpływających na dany układ (system) w ten sposób, iż zaczyna się i jest w nim kontynuowany proces zmiany. Rezultatem tej zmiany może być jakościowo nowy układ (system) lub nowa struktura i funkcja w układzie (systemie) istniejącym.

W tak pojmowanej sytuacji kryzysowej kryzys – zerwanie jest jedną z jej faz (Wróblewski, 1996, s. 10).

Kryzys jest stanem rzeczy. W dialektyce heglowskiej kryzys jako negacja negacji stanowi fazę rozwoju, kulminację zamiany jakości. M. Dobry uważa, że kryzys należy postrzegać jako przekształcenie stanu rzeczy (Dobry, 1957, s. 404). W ujęciu ogólnym definiuje się go jako fazę funkcjonowania danego podmiotu (układu, organizmu, systemu), którego atrybutową cechą jest niestabilność funkcjonowania. Istotą kryzysu jest brak stabilności podmiotu, która powoduje zmianę jego funkcji (a nawet całkowite jej ustanie) (Wróblewski, 2001, s. 11–19).

R. Wróblewski, dokonując podziału kryzysów według zakresu przedmiotowego, wyróżnił cztery poziomy znaczenia tego pojęcia, a zatem cztery rodzaje kryzysów:

- najogólniejszy,
- społeczny,
- polityczny,
- polityczno-militarny.

Rys. 1.

Definiowanie i podział kryzysów

Źródło: C. Rutkowski, Przygotowanie i prowadzenie wojny obronnej przez Polskę po 2000 roku, Warszawa 1997, s. 8–20

Przy całej wielości istniejących definicji kryzysu i sytuacji kryzysowych, istnieje potrzeba jasnego i w miarę precyzyjnego określenia tego terminu, oczywiście w ujęciu bezpieczeństwa, a w tym sztuki wojennej, i skoncentrowania się na próbie zarysowania przynajmniej teorii kryzysu jako zjawiska immanentnego w stosunkach wewnątrz- i międzysystemowych państw – podmiotów sformalizowanych stosunków międzynarodowych (bez względu na pochodzenie, skalę i charakterystykę potencjalnego kryzysu), opierając się przede wszystkim na współczesnej wiedzy socjologicznej i najnowszym dorobku teorii stosunków międzynarodowych.

Przydatna w tej mierze wydaje się być koncepcja kryzysu politycznego autorstwa M. Dobry'ego. Centralnym punktem jej rozważań jest państwo. Państwo jako przedmiot analizy może być ujmowane w różnych kontekstach sytuacyjnych.

A. Kasprzewski proponuje również koncepcję zarządzania strategicznego autorstwa K. Obłója. Zgodnie z tą koncepcją państwo pojmowane jest jako specyficzna struktura organizacyjna. Jej specyfika polega głównie na istnieniu pewnej liczby cech (właściwości) charakterystycznych dla niepowtarzalnego sposobu zorganizowania i kierowania ludzkimi działaniami zbiorowymi a stanowiących o nadaniu organizacji tego typu miana systemu (Obłój, 2007, s. 18–26). Państwo należy traktować jako organizację szczególnego rodzaju, która stopniem swej złożoności wewnętrznej i stopniem złożoności swych relacji z otoczeniem, odzwierciedla rzeczywisty stopień złożoności społeczeństwa, które powołało tę organizację do życia dla realizacji swoich celów. Jest zatem odzwierciedleniem systemu społecznego.

Ustaleniem podstawowym z punktu widzenia potrzeby przyjęcia stosownych podstaw teoretycznych badania zjawiska kryzysu w systemie państwowym i jego szczególnych systemach niższego rzędu (system obrony państwa) jest zatem fakt, że państwo postrzegane jest jako specyficzna i jedyna organizacja (instytucja), obejmująca całe społeczeństwo i reprezentujące je ośrodki władzy rządowej i samorządowej oraz administracji państwowej na zajmowanym przez nie terytorium (uznanym i respektowanym przez prawo międzynarodowe i otoczenie), służąca sprawnemu i zorganizowanemu zaspokajaniu wielorakich potrzeb społecznych (Krzyżanowski, 1994). Jest z tego powodu rozpatrywane jako pewnego rodzaju systemowa całość organizująca i kierująca zbiorowym działaniem społecznym, której strukturalną podstawę stanowią odpowiednio wyróżnione systemy niższego rzędu. Kryzysem dla systemu nie są sytuacje, w których organizacja napotyka przeszkody zaledwie utrudniające jej funkcjonowanie. Zdaniem C. Rutkowskiego w przypadku państwa kryzysem jest sytuacja, w której państwo musi troszczyć się o dalsze przetrwanie (Rutkowski, Kasprzewski, 1996, s. 69). Nie są to zatem tylko narastające sprzeczności i patologie (zagrożenia), które po przekroczeniu określonego progu dają asumpt do powstania konfliktu, który może funkcjonować na poziomie zagrażającym całemu państwu.

Kryzysem są bez wątpienia sytuacje zagrożenia dla istniejącego *status quo* struktury systemu, jego otoczenia i ich wzajemnych relacji.

Kryzys w ujęciu państwa stanowi sytuację, w której muszą zajść trzy niezbędne i zasadnicze warunki wynikające ze zmian, do jakich doszło w jego środowisku wewnętrznym i zewnętrznym. Wobec tych warunków najwyższe władze państwowe muszą podjąć decyzję o sposobie rozwiązania powstałej sytuacji. Do tych warunków można zaliczyć: zagrożenie jednej lub kilku podstawowych wartości, świadomość ograniczonego lub braku czasu na reakcję, podwyższone prawdopodobieństwo zaangażowania się w działania wojenne.

Taką definicję proponują M. Brecher i J. Wilkenfeld, podkreślając, że opiera się ona na definicji postrzegania kryzysu państwa przedstawionej przez Hermana.

Jego zdaniem kryzys jest sytuacją:

- która zagraża celom o wysokim priorytecie grupy podejmującej decyzje,
- w przypadku której występuje ograniczona ilość czasu na reakcję,
- zaskakującą członków grupy podejmującej decyzje w wyniku tego zjawiska (Brecher, Wilkenfeld, 2000, s. 7).

Można zauważyć, że definicja kryzysu prezentowana w pracy *A Study of Crisis* różni się od definicji proponowanej przez Hermana w pięciu punktach, a mianowicie:

- pominięciem zaskoczenia jako niezbędnego warunku,
- zmianą krótkiego czasu na reakcję na ograniczony czas,
- uznaniem, że kryzys może powstać zarówno w warunkach wewnętrznego, jak i zewnętrznego środowiska aktora (państwa),
- zastosowaniem koncepcji podstawowych wartości zamiast celów wysokiego priorytetu, jako celu postrzeganego zagrożenia,
- dodaniem wyższego niż normalne prawdopodobieństwa zaangażowania się we wrogie działania militarne.

Wydaje się jednak, że najważniejszej zmiany autorzy dokonali, dodając termin zwiększonego prawdopodobieństwa wojny jako nadrzędnego warunku kryzysu. Ich zadaniem prawdopodobieństwo to może mieć zakres wartości od prawie zerowego do prawie pewnego. Dodają jednak, że aby mówić o wybuchu kryzysu, postrzeganie prawdopodobieństwa wojny z kolei nie może być zbyt wysokie. Przyjmują, że musi być jakościowo podwyższone

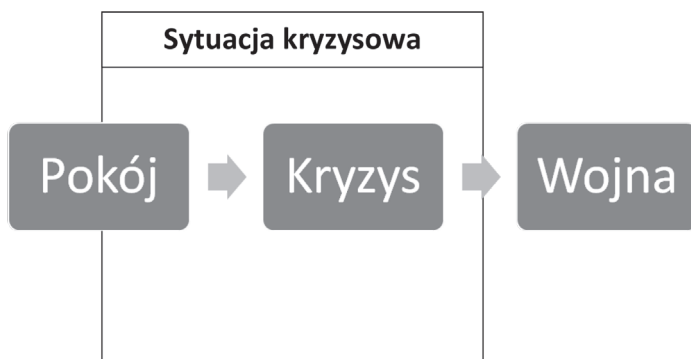
w stosunku do przyjętych norm w określonych stosunkach charakteryzujących się wrogością. Dotyczy to zarówno państw, dla których normalne oczekiwanie wojny jest wysokie i tych, dla których jest ono niskie. Przyjęto termin „podwyższone”, gdyż swym zakresem obejmuje on wszystkie typy mogących zajść zmian: od bardzo niskiego do niskiego; od niskiego do wysokiego; od wysokiego do bardzo wysokiego. Prawdopodobieństwo wojny jest kluczowym czynnikiem wpływającym na postrzeganie wybuchu kryzysu polityczno-militarnego (Paździorek, Polak, 2011, s. 65).

Rola postrzegania prawdopodobieństwa wojny jest również bardzo widoczna w definicjach kryzysu zaproponowanych przez Syndera-Diesinga oraz Brechera i Wilkenfelda. Głównym punktem tych definicji jest postrzeganie przez rządy państw niebezpiecznie wysokiego prawdopodobieństwa wojny. Brakuje jednak uściślenia terminu „wysokie”. Mimo podobnego postrzegania wagi czynnika prawdopodobieństwa, można jednocześnie zauważyć dość znaczące różnice w jego interpretacji. Dla Syndera-Diesinga kryzys jest procesem interakcji. Przy czym omawiane definicje po pierwsze skupiają się na postrzeganiu i zachowaniu wobec kryzysu zarówno w przypadku jednego państwa, jak też zakłócającej interakcji kryzysów systemów międzynarodowych. Po drugie ignorują czynnik czasu, chociaż można zgodzić się z ich opinią, że kryzys nie musi trwać krótko (niektóre trwają kilka miesięcy, a nawet lat). Pogląd Brechera co do stopnia gwałtowności jest szerszy i nie ogranicza się tylko do postrzegania prawdopodobieństwa wojny, ale obejmuje postrzeganie prawdopodobieństwa zaangażowania w działania zbrojne. Dla Syndera-Diesinga termin „prawdopodobieństwo wojny” wyklucza wojnę samą w sobie z koncepcji kryzysu (Paździorek, Polak, 2011, s. 65).

KRYZYS POLITYCZNO-MILITARNY

Jak już wspomniano, w sensie ontycznym kryzys (sytuacja kryzysowa) jest kulminacją nagromadzonych i skumulowanych konfliktów w różnych dziedzinach życia społecznego. Kryzys jako okres funkcjonowania państwa oznacza rozwój wydarzeń wewnętrznych lub zewnętrznych, stanowiących bezpośrednie zagrożenie żywotnych interesów społeczeństwa (państwa) i następujących tak szybko, iż wymuszają one na władzach politycznych natychmiastowe podjęcie przez nie określonych działań (rys. 2).

Rys. 2.

Sytuacja kryzysowa na tle okresów funkcjonowania państwa

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: R. Wróblewski, Zarys teorii kryzysu, Warszawa 1996, str. 10

Zagrożenie żywotnych interesów społeczeństwa oznacza zagrożenie bezpieczeństwa terytorium, obywateli, instytucji (sił zbrojnych), stanu posiadania i jego interesów międzynarodowych. Pod pojęciem „szczególne działania” autor rozumie zarówno całokształt przedsięwzięć ratowniczych, zastosowanych przez władze polityczne dla przezwyciężenia skutków katastrofy, jak i środków polityki o charakterze walki dla rozwiązania kryzysu polityczno-militarnego jako przypadku kryzysu w ogóle. Biorąc pod uwagę dotychczasowe rozważania, dużą wątpliwość może budzić zakwalifikowanie przez R. Wróblewskiego katastrofy ekologicznej do kategorii kryzysu, a nie kategorii klęski żywiołowej.

Władze polityczne stosują środki polityki o charakterze walki od momentu ogłoszenia żądań strony przeciwnej, których państwo (władza) nie może lub nie chce spełnić, aż do zakończenia sporu. Obejmować mogą one cały repertuar środków polityki stosowanych w okresie pokoju, ale znacząca ich część służy bezpośrednio niszczeniu lub wyeliminowaniu przeciwnika jako strony konfliktu. Według R. Wróblewskiego, kryzys polityczno-militarny jest to specyficzna postać kryzysu politycznego, w którym przyczyną destabilizacji politycznej państwa, stosunków międzynarodowych jest konflikt

zbrojny poniżej progu wojny. Jego istotą jest zastosowanie przemocy zbrojnej – przemoc zbrojna jako sposób realizacji celów w formie agresji lub jej groźby. Kryzys polityczno-militarny wiąże się z ograniczonym użyciem sił zbrojnych jako jednego ze środków polityki. Jakkolwiek w kryzysach w ogóle, a w kryzysach polityczno-militarnych w szczególności, często sięga się do przemocy jako metody, to jednak siły zbrojne bardziej asekurują działania polityki aniżeli rozstrzygają o osiągnięciu jej celów (Balcerowicz, 2010, s. 119).

R. Wróblewski wyróżnia sześć typów kryzysów polityczno-militarnych: rozruchy społeczne, rozruchy zbrojne, pucze wojskowe, operacje antyterrorystyczne, operacje przeciwko mafii oraz interwencje zbrojne. Kryzys według R. Wróblewskiego obejmuje następujące klasy wydarzeń:

a) z dominacją czynników wewnętrznych:

- zamieszki lub fale strajków o znaczeniu państwowym, naruszające podstawy obronności,
- duże klęski żywiołowe (powodzie, zatopienia, pożary),
- katastrofy ekologiczne (skażenia promieniotwórcze, skażenia chemiczne, katastrofy górnicze, katastrofy z udziałem substancji niebezpiecznych),
- kryzys ekonomiczny,
- zbrojne przewroty polityczne,
- niektóre powstania nieprzerodzone w wojnę domową,
- kryzysy polityczne.

b) z dominacją czynników zewnętrznych:

- masowe migracje,
- prowokacyjne starcia (incydenty) graniczne niemające charakteru wojny,
- interwencję zbrojną państwa,
- jawne przygotowania państwa sąsiedniego do inwazji na dane państwo,
- wojnę domową lub między państwami sąsiadującymi z danym państwem,
- konflikt zbrojny pomiędzy państwami z dalszego otoczenia danego państwa, zagrażający wprost lub pośrednio jego interesom bezpieczeństwa i angażujący to państwo po jednej z walczących stron,
- interwencję militarną danego państwa w ramach koalicji, wynikającą z jego zobowiązań międzynarodowych, realizowaną w ramach przywracania lub wymuszania pokoju,

- sytuacje wewnętrzne innych państw wymuszające uznane prawa danego państwa do wojskowej interwencji humanitarnej, masowe przypadki pogwałcenia praw człowieka, doprowadzenie do klęski głodu.

Analiza literatury przedmiotu prowadzi do wniosku, że zdecydowana większość sytuacji, w jakich może się znajdować społeczeństwo (państwo) w okresie kryzysu ma charakter kryzysu polityczno-militarnego. Tak pojęty kryzys nie jest pokojem i może – ale nie musi – przerodzić się w wojnę. Jednym z podmiotów (stron) tego kryzysu jest zawsze państwo. Drugą stroną może być określona siła wewnętrzna lub zewnętrzna, prowadząca walkę z państwem (Paździorek, Polak, 2011, s. 70).

Z ontologicznego punktu widzenia, kryzysy polityczno-militarne to zjawiska społeczne odzwierciedlające stany relacji (stosunki) między interesami grupowymi (wewnątrz państwa lub między państwami), których przejawem są różnorodne wrogie działania (walka) stron konfliktu z użyciem przemocy zbrojnej w ograniczonej skali. Wrogie działania stron konfliktu w kryzysie przybierają postać skumulowanych działań politycznych, ekonomicznych i innych. Dlatego też kryzys jako kategoria socjologiczna ma takie aspekty, jak: polityczne, ekonomiczne, wojskowe, prawne i inne.

Kryzys polityczno-militarny jako kategoria strategii obronnej jest ujmowany z uwzględnieniem wszystkich tych aspektów i z punktu widzenia bezpieczeństwa militarnego państwa. Rozpatrując zaś kryzys od strony aksjologicznej, można dostrzec w nim dwie różne wartości: negatywną (tzn. jest on czynnikiem regresu społecznego) lub pozytywną (kiedy jest on czynnikiem rozwoju) (Paździorek, Polak, 2011, s. 71).

Warto wobec tego zastanowić się nad szczególnym rodzajem kryzysu – kryzysem polityczno-militarnym. Obejmuje on kryzys polityczny połączony z konfliktem zbrojnym, realizowanym poniżej progu wojny. W zależności od skali zaangażowania przez państwo posiadanych potencjałów: politycznego, ekonomicznego i militarnego, mamy do czynienia z kryzysem polityczno-militarnym lub wojną. Angażowanie całości sił oznacza wojnę, zaś części sił – kryzys polityczno-militarny (Paździorek, Polak, 2011, s. 72).

Istotą kryzysu polityczno-militarnego jest przemoc, występująca jako sposób realizacji celów politycznych. Zastosowana w odpowiedniej skali, w formie agresji lub jej groźby. Kryzys polityczno-militarny jest bezpośrednio

powodowany decyzją kierownictwa organizacji politycznej (państwa) lub rezultatem decyzji wcześniejszych, dotyczących działań politycznych niezaplanowanych i nieprzewidywujących kryzysu. U podłoża decyzji o zastosowaniu przemocy wobec innego społeczeństwa (państwa) znajdują się (Topolski, 1993, s. 23):

- system wartości działającego,
- cel działania,
- wiedza o warunkach działania,
- czynniki emocjonalne.

Warto przeanalizować jeszcze kwestie początku i zakończenia konfliktu społecznego i kryzysu. Początkiem konfliktu społecznego w skali makro jest moment oficjalnego wyartykułowania żądań strony przeciwnej, których państwo nie chce lub nie może spełnić. Początkiem zaś kryzysu jest moment rozpoczęcia działań jawnie wrogich wobec państwa, niekoniecznie od razu walki zbrojnej. Ta ostatnia jest zwykle odpowiedzią na reakcje władzy politycznej w związku z wrogimi działaniami drugiej strony. Kryzys kończy się: zgodą państwa na żądania drugiej strony, kompromisem (czyli wzajemnymi ustępstwami stron) albo wyeliminowaniem strony przeciwnej za pomocą walki (w sytuacji przejścia państwa do wojny, czyli rozszerzenia przez nie arsenału środków do wymiaru całości lub większych posiadanych sił).

Warto zwrócić uwagę, że z punktu widzenia strategii obronnej w definiowaniu kryzysu polityczno-militarnego niezbędna jest kategoria konfliktu społecznego (w skali makro) oraz informacja, że stroną mającą atrybutowe znaczenie dla analizy zjawiska jest państwo. Uwaga ta jest szczególnie istotna wówczas, gdy między stronami konfliktu istnieje duża dysproporcja w stosunkach sił. W takim przypadku jedna ze stron (silniejsza) może być w sytuacji nazywanej kryzysem, druga zaś (słabsza) – w wojnie.

Profesor B. Balcerowicz zwraca uwagę na zwiększone prawdopodobieństwo wystąpienia poważnych kryzysów – konfliktów zbrojnych niebędących jeszcze wojnami. Znajduje to zresztą potwierdzenie zarówno w narodowych strategiach obronnych, strategiach bezpieczeństwa, jak również w strategii bezpieczeństwa NATO i Unii Europejskiej. Zdaniem autora kryzys zdaje się obecnie przykuwać większą uwagę strategów aniżeli wojna (Balcerowicz, 2002, s. 157).

Autor postrzega klasyczną dialektykę wojny i pokoju w kategoriach pokoju i nie-pokoju, traktując jako antynomię pokoju nie tylko wojnę, ale wszystkie stany i zjawiska niebędące pokojem sensu stricto. Zalicza do nich konflikt poniżej progu wojny, kryzys, pokój zakłócony oraz stan zagrożenia wojną. Skłania się ku hipotezie pauzy strategicznej, przez którą w przeszłości rozumiano okres między wojnami – przedział czasu, w którym między państwami i narodami panuje pokój (Balcerowicz, 2002, s. 11).

PODSUMOWANIE

Rzeczywistość kryzysu wydaje się być jedną z najbardziej podstawowych ludzkich rzeczywistości. Ludzkość od początków swego istnienia ma do czynienia z sytuacjami kryzysowymi. Są one wywoływane zdarzeniami losowymi, niepowodzeniami osobistymi oraz porażkami życiowymi. Życie każdego człowieka naznaczone jest ciągłymi zmianami w następstwie krytycznych wydarzeń.

Żyjemy w otoczeniu, w środowisku niepewnym, gdzie obok wartości pozytywnych następują również i negatywne, powodujące stan wewnętrznej nierównowagi.

Zachowań człowieka nie można w pełni kontrolować i przewidzieć. Nie można też w pełni przewidzieć działania sił przyrody. Możemy jednak ograniczać sytuacje wywołujące kryzys oraz minimalizować ich skutki. Jednakże nie da się ich wyeliminować do końca. Kryzys jest zjawiskiem szczególnym, występującym w ramach ogólnego, czasami bardzo długiego procesu zmian występujących wokół nas.

Jest jakąś tajemnicą fakt, że właśnie kryzys jest drogą rozwoju. Trzeba płacić cenę cierpienia, jeśli chce się osiągnąć coś, co naprawdę ma wartość.

Przedstawione – bardzo selektywnie i w znacznym skrócie – poglądy na kryzys wydają się wskazywać, że nie ma innej drogi. Kryzys jest częścią naszego życia, dotyczy nas wszystkich, co ważne, jest spodziewany, a nawet pożądaný. Z jednej strony wymaga od nas zmian i podejmowania nowych wyzwań i zadań, z drugiej jednak sytuacje kryzysowe wywołują w świadomości społecznej kształtowanie postaw zachowawczych, często rezygnację, a nawet skrajny krytycyzm rzeczywistości, zamiast poszukiwania rozwiązań sytuacji trudnych, innych niż te, do których jesteśmy przyzwyczajeni.

Reasumując, zasadne jest przedstawienie następujących kwestii:

- Kryzys to zdarzenie nagłe lub narastające, zagrażające życiu, zdrowiu, mieniu lub środowisku człowieka, przeciwstawienie się któremu wymaga sił i środków przekraczających lokalne możliwości. To inaczej układ wydarzeń powodujący wzrost zagrożenia na określonym obszarze lub uniemożliwiający normalne funkcjonowanie administracji.
- Kryzys to sytuacja, w której istnieje zagrożenie dla podstawowych wartości, interesów i celów partii, grup społecznych, organizacji, przedsiębiorstwa lub zagrożone są prawa i swobody obywateli, ich życie i mienie.
- Kryzys jest kulminacją konfliktów w różnych dziedzinach życia społecznego. Konflikty te są wszechobecne, nieuniknione, tkwią bowiem w strukturze społeczeństwa.

Rozwój musi realizować się poprzez pracę nad porzucaniem tego, co było, przechodzenie przez swoisty kryzys żałoby, by być wolnym i gotowym na przyjęcie przyszłości. Nieprzewidywalność, niepewność immanentnie obecna w procesie życia nie pozwala na wyeliminowanie możliwości konfrontacji z czymś, co w subiektywnym odbiorze danej osoby zostanie zinterpretowane jako niezrozumiałe i przerastające jej możliwości.

Akceptacja tej rzeczywistości, pozwolenie sobie na doświadczenie niemoicy i przyjęcia pomocy, doprowadza jednak do satysfakcji pokonania, przejścia „na drugą stronę” kryzysu. Satysfakcji, z którą – chyba – nic innego nie może się równać.

Literatura

- Balcerowicz, B. (2002). *Pokój i „nie-pokój” na progu XXI wieku*. Bellona, Warszawa. ISBN 83-110-9469-1.
- Balcerowicz, B. (2010). *Siły zbrojne w stanie pokoju, kryzysu, wojny*. Scholar, Warszawa. ISBN 978-83-7378-469-9.
- Belkin, G.S. (1984). *Introduction to counseling*, William C Brown Pub. ISBN 978-06-9706-693-0.
- Brammer, L.M. (1985). *The helping relationship: Process and skills*, Pearson. ISBN 978-02-0535-520-4.
- Brecher, B., Wilkenfeld, J. (2000). *A study of Crisis*, University of Michigan Press
Manufactured In the United States of America.

- Caplan, G. (1964). *Principles of preventive psychiatry*. Basic Books, New York.
- Carkhuff, R., Berenson, B. (1977). *Beyond counseling and therapy*, Thomson Learning. ISBN 978-00-3089-812-9.
- Dobry, M. (1957). *Socjologia kryzysów politycznych*, Wydawnictwo PWN, Warszawa. ISBN 978-83--0111-848-8.
- Kopaliński, S. (1975). *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Krzyżanowski, L. (1994). *Podstawy nauk o organizacji i zarządzaniu*. Wydawnictwo PWN, Warszawa. ISBN 978-83-0111-469-5.
- Obłój, K. (2007). *Zarządzanie strategiczne*, PWE, Warszawa. ISBN 978-83-8684-683-2.
- Paździorek, P., Polak A. (2011). *Wojna, konflikt, kryzys*. Wydawnictwo AON, Warszawa. ISBN 978-83-7523-169-4.
- Rutkowski, C., Kasprzewski, A. (1996). *Kryzys. Państwo w okresie kryzysu. Wojskowe aspekty sytuacji kryzysowej*, Warszawa.
- Topolski, J. (1993). *Wojna jako przedmiot badań historycznych*. Wydawnictwo UAM, Poznań. ISBN 83-744-1287-9.
- Wawrzyniak, B. (1995). *Zarządzanie w kryzysie – koncepcje, badania, propozycje*. Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa. ISBN 83-208-0425-6.
- Wielka Encyklopedia Powszechna*. (1968), Warszawa, PWN, t. VI.
- Wróblewski, R. (1996). *Zarys teorii kryzysu*, Warszawa, AON.

